

VÁMBÉRY ÉS A MAGYAR-TÖRÖK ROKONSÁG

*„Az idejétmúlt elméletek nem eleve tudománytalanok
pusztán azért, mert elvetették őket.”*

(Th. S. Kuhn)

A nép és nyelv eredetét az ókortól kezdve azonosnak tartották, mivel azt tapasztalhatták, hogy a különböző népcsoportok között nyelvi vagy nyelvjárási sajátágbeli eltérések is megfigyelhetők voltak. A középkori krónikások csak a nép eredetét keresték. Először a humanisták kezdtek el a nyelvek eredetével külön is foglalkozni, de csak a történeti-összehasonlító nyelvészet kibontakozása után vált el e kettő egyértelműen egymástól. Nem volt ez másképpen Magyarországon sem. Bár mind a nép, mind a nyelv eredetét régóta vizsgálják, a különféle korai rokonítási kísérletek után a 19. század közepére jórészt már csak a török és a finnugor rokonság kérdésével foglalkoztak a kutatók.

A magyar tudomány történetében a múlt századi ugor-török háborút a történeti-összehasonlító nyelvészeti iskola első nagy próbatételeként írják le. E vitában a finnugor iskolával szemben a török eredetet valló Vámbéry alulmaradt, s módszereit dilettánsnak és tudománytalanoknak minősítették. És még ha a különböző tudománytörténetek szerzői tudós vitapartnernek ismerték is el, szakmai hozzáértését megkérdőjelezték. Zsirai Miklós azt írja Budenz munkásságának bemutatásakor: „[Budenz] pörére vetkőzteti Vámbéry tudománytalan, kezdetlegesen csalafinta, adatidomító nyelvhasznító módszerét.”¹ Róna-Tas András szerint Vámbéry, bár kitűnő turkológus volt, s jól ismert több török nyelvet, „nem sajátította el korának nyelvelméleti tanításait és módszereit.”² Újabban Rédei Károly értékelt az ugor-török háborút, s Róna-Tashoz hasonlóan ő is úgy vélte, hogy Vámbéry „nem volt tisztában sem a török, sem a finnugor nyelvészeti kutatásokkal és a vonatkozó szakirodalommal”, s preconcepcióval is megvádolja,³ ugyanakkor elismeri, hogy „tudományos vitapartner” volt, „tudományos módszerrel” dolgozott.⁴

¹ ZSIRAI M.: *Finnugor rokonságunk*, Budapest 1937. (Reprint: 1994) 540.

² RÓNA-TAS A.: *A nyelvrokonság*, Budapest 1978. 433.

³ Vámbéry bevezetésében valóban felvázolja célkitűzéseit: „A magyarok és török-tatárok közötti ezen rokonsági viszony előadása tehát a cél...” (VÁMBÉRY Á.: *A magyarok eredete. Ethnológiai tanulmány*, Budapest 1882). Ha ezt preconcepciónak tartjuk, akkor minden

Elsőként Pusztay János elemezte a kérdést másképpen; könyvében tárgyilagosan ismerteti a vitát,⁵ s felhívja a figyelmet arra is, hogy azt azért nehéz értékelni, mert akkor még nem tartották minden esetben helyesnek, amit mai tudásunkkal annak tartunk;⁶ például Budenz etimológiáinak sem mindegyikét fogadta el a tudomány.⁷ Vásáry István inkább a néptörténet alapján vizsgálja Vámbéry munkáit; tanulmányában kimutatja, hogy Vámbérynek több – különösen az etnogenezisre vonatkozó – megállapítása ma is helyénvaló, hogy az ugor-török háború vitáiban többször neki volt igaza, s hogy az ő és Munkácsi Bernát ötletein alapszik Gombocz Zoltán monográfiája.⁸ A szakirodalomban tehát két nézettel találkozhatunk Vámbéry értékelésekor. Az egyik szerint Vámbéry tudós dilettáns, akinek voltak ugyan nyelvészeti ismeretei, de nem volt tisztában a történeti-összehasonlító nyelvészet alapelveivel, s ezért teljesen elvetik munkásságát; a másik nézet képviselői úgy vélik, hogy árnyaltabban kellene fogalmazni, Vámbérynek téves nézetei mellett sok jó meglátása is volt.⁹

Ha a kérdésben tisztábban akarunk látni, a 19. századi nyelvtudomány eredményeit kell tüzetesebben megvizsgálni, hiszen – mint Pusztay írta – akkor még mást tartottak helyesnek, másképpen értékelték ezeket a felvetéseket. A 19. század hatvanas éveiben a magyar nyelv eredete még kérdéses, mind a finnugor, mind az altaji származtatás szóba jött, s csak az ugor-török háború során vált nyilvánvalóvá, hogy a magyar finnugor nyelv. Békés Vera részletesen elemzi a finnugor iskola térhódítását,¹⁰ s a „*Nekünk nem kell a halzsíros atyafiság!*” szállóige forrását keresve kitér a 19. századi magyar nyelvhasználatra.

Arra a felfedezésre jutott, hogy a finnugor nyelvhasználat története nem olyan egyenes vonalú Sajnovicstól Budenzig, mint ahogy az a tudománytörténetekből kitűnik. Nem igaz az a beállítás, amely szerint Sajnovics János *Demonstratió*ján és Gyarmathy Sámuel *Affinitás*án keresztül a finnugor nyelvrokonság tana töretlenül jelen van a magyar tudományban. Békés Vera remek tanulmányban mutatja ki, hogy egy tudománytörténeti mítosszal állunk szemben. Sajnovics a kínai-magyar rokonság tanát is vallotta, Gyarmathy pedig korábban a zsidóhoz hasonlította a magyar nyelvet; Reguly

---

olyan előszót, bevezetést annak tarthatunk, amely összefoglalja és megelőlegezi a mű tartalmát.

⁴ RÉDEI K.: *Őstörténetünk kérdései. A nyelvészeti dilettantizmus kritikája.* „Magyar Őstörténeti Könyvtár 11.” Budapest 1998. 60–61.

⁵ PUSZTAY J.: *Az „ugor-török háború” után. Fejezetek a magyar nyelvhasználat történetéből,* Budapest 1977, 92–107.

⁶ PUSZTAY, i. m. 98.

⁷ PUSZTAY, i. m. 107.

⁸ VÁSÁRY I.: „Vámbéry és a magyar őstörténet” in *Vámbéry Ármin emlékezete, „Keleti Értekezések 2.”* Budapest 1986. 19–25., 22.

⁹ Vámbéry nyelvészeti meglátásait érdemes lenne újra megvizsgálni; a nagyszámú szöveggyeztetése mellett ugyanis van néhány olyan megállapítása, amely nem vethető el (pl. a kabarok nyelvéről, a magyar-török igei kölcsönzésről).

¹⁰ BEKES V.: *A hiányzó paradigma,* Debrecen 1997. 174–205.

Antal gyűjtőútjáról megtérve akadémiai székfoglalóját a dzsungárok és magyarok rokonságáról tartotta. S mint az az ugor-török háború írásaiból kiderül, eredetileg Budenz és Hunfalvy is a magyar-török rokonságot tartotta közelebbinek, s érveik győzték meg végül Vámbéryt, aki először magyar-ugor párti volt.¹¹

Elemzésében Békés Vera rámutat továbbá arra, hogy a nyelvhasználatban a 19. század második felében paradigmaváltás történt, a korábbi elméletek ugyanis még más alapelveket követve vetették össze a magyart különböző nyelvekkel. Ezzel szemben „az 'ugor-török háború' volt a pozitívizmus alapján álló nyelvészek első *paradigmán belüli* vitája”,¹² mivel ugyanazokat a tényeket értelmezve vitakoztak. E vita során tisztázódott a nyelv- és a vérrokonság terminus jelentése, s Budenz választotta el a kettőt a nyelvcsere lehetőségével. Ez a vita a nyelvrokonságról már a szó mai értelmében folyt; a rokonság ugyanis Darwin és a nyelvcsalád-elméletet kidolgozó Schleicher előtt mást jelentett. A korábbi nyelvhasználat kísérletek rokonság fogalma nem azonos ezzel, a rokonság ott még nem származásbeli rokonságot jelentett. „A nyelvtudományi 'affinitás' – az 'atyafiság' – a rokonságot valamiféle hasonlóságnak, 'szellemi rokonság' alapján nyugvó belső alkati egyezésnek tekinti, elsősorban *tipológiai* értelemben. A hangsúly a *közös* ('rokon') vonásokon, nem pedig a közös *származáson* van.” A két fogalmat Schleicher választja szét, Magyarországon azonban a szétválasztás az 1880-as évekig nem történt meg.¹³ A paradigmaváltás tehát – a rokonság-fogalom régi és új jelentése közötti választóvonal – a korábbi rokonítási kísérletek és az ugor-török háborút elindító Vámbéry között történt, s Békés Vera szerint az ugor-török háború már a történeti-összehasonlító nyelvészetben belüli vita volt.

Dobrovits Mihály abban a cikkében vetette föl,¹⁴ hogy itt mégsem paradigmán belüli, hanem paradigmák közötti vitáról van szó, amelyben Vámbéry politikai pályafutását mutatja be. Ír arról is, miért utasította el a magyar tudományos közösség Vámbéry munkásságát. Vámbéry „egy, már megbukott tudományos paradigmát képviselt”, Budenz és társai pedig modern összehasonlító nyelvészetet műveltek. A kölcsönös megértést nehezítette az, hogy „egymástól gyökeresen eltérő ismeretek és tapasztalatok alapján próbáltak szakmai vitát folytatni”.¹⁵ A cikkből azonban nem derül ki, hogy Dobrovits milyen két paradigmára gondolt.¹⁶

Békés Vera könyvéről írott ismertetőjében Sándor Klára fölveti,¹⁷ hogy Vámbéry és Budenz nem azonos paradigmához tartoztak; szerinte Vámbéry inkább a régi,

---

¹¹ BEKES, *i. m.* 183–191.

¹² BEKES, *i. m.* 195.

¹³ BEKES, *i. m.* 197–199.

¹⁴ DOBROVITS M.: „Vámbéryval 2000-ben”, 2000. 1999/3, 49–61.

¹⁵ DOBROVITS, *i. m.* 58.

¹⁶ Dobrovits Mihály utólagos közlése szerint ez azt jelenti, hogy a „kultúrantropológus” Vámbéry jól képzett nyelvészekkel vitakozott.

¹⁷ SANDOR K.: „A megtalált paradigma – avagy mire jó a tudománytörténet”, *Magyar Filozófiai Szemle* 43 (1999), 595–606.

eltűnőfélben lévő paradigmát képviseli, „nyelvrokonság-értelmezése nem tisztán a nyelvek genetikus kapcsolataira, hanem az 'affinitás'-elvre is épül.”¹⁸

Ez utóbbi nézetet erősíti véleményem szerint a vita természetrajza; ha egybevetjük ezt azzal, amit Thomas S. Kuhn a rivális paradigmák között zajló vitákról írt,¹⁹ meglepő hasonlóságokat tapasztalunk. Kuhn szerint az egymást követő paradigmák összeegyeztethetetlenek, mivel más viszonyrendszerben látják a világot. S mivel mások a problémáik, a kérdésfeltevéseik, mások a megoldásaik is, az eltérő paradigmákat képviselő tudósok „a süketek párbeszédét folytatják”, amikor a paradigmáikat egymáshoz mérik.²⁰ A paradigmák közötti vita nem lehet logikailag vagy matematikailag kényszerítő erejű, a különböző paradigmához tartozó tudósok inkább a másik meggyőzésére törekednek; bizonyítás helyett az érvek „az egyén gyakorlati vagy esztétikai érzékére hatnak; ezek szerint az új elmélet 'takarosabb', 'találób' vagy 'egyszerűbb', mint a régi.”²¹ Ha a vitapartnerek továbbra sem értenek egyet a megoldásban, s visszagöngyölitik a vitát, előbb-utóbb rájönnek, hogy másképpen vélekednek bizonyos szabályok alkalmazásáról. Ekkor a vita a szabályok és előfeltevések körül zajlik, s eszköze csak a meggyőzés lehet.²² A paradigmák közötti vita a bennük résztvevők szóhasználatára miatt nem könnyen ismerhető fel. Kuhn úgy véli, hogy az új paradigma, mivel a régeből születik, megtartja a korábbi terminusok, elnevezések jelentős részét, de más értelemben használja azokat;²³ ez azután oda vezet, hogy a vitázó felek félreértik egymást.²⁴

Az itt felvázolt modell Vámbéry és a finnugor iskola (Budenz, Hunfalvy, Szinnyei) közötti vitára is alkalmazható. Az alaptézis az, hogy az azonos paradigmához tartozó kutatók ugyanazt vizsgálják, ugyanazt a szabályrendszert követik, s ha különböző eredményre jutnak, eredményeiket összevetik a valósággal, ellenőrzik gondolatmenetük helyességét, és ezek után eldönthető, melyiküknek van igaza.²⁵ Az ugor-török háború résztvevői már az alapkérdéseket illetően is szemben állnak, nevezetesen: melyik népcsoport viselte a magyar nevet. Az ellentétre már Vámbéry rámutatott: „Hunfalvy a magyarokat finn-ugor néptörzsnek tartja, mely az ugor népek területének déli és délkeleti csúcán a törökök közvetlen szomszédságában lakott és az ezekkel való hosszas és benső érintkezés következtében a török befolyás praegnans nyomait viseli magán, holott én éppen megfordítva, a magyarokban török néptörzset látok, mely a török-tatár

---

¹⁸ SÁNDOR, *i. m.* 606. 6. jz.

¹⁹ KUHN, Th. S.: *A tudományos forradalmak szerkezete*, Budapest 1984.

²⁰ KUHN, *i. m.* 152.

²¹ KUHN, *i. m.* 207.

²² KUHN, *i. m.* 263.

²³ A világ elemei más viszonyban állnak egymással, s az elemek másként is viselkednek. Kuhn egyik példája a kopernikuszi fordulat: korábban a Holdat bolygónak tartották, attól kezdve pedig holdnak. A Hold ugyanaz maradt, de tulajdonságai megváltoztak (KUHN, *i. m.* 157–158).

²⁴ KUHN, *i. m.* 199–200.

²⁵ KUHN, *i. m.* 30.

népelem éjszaki és éjszakkéleti határain az ott egymással határos ugor népek területének érintkező pontjain levő őrszemkép lakott és ugyanabból az okból, melyet Hunfalvy föltesz, az ugorokkal való érintkezés mélyre ható nyomait mutatja.”²⁶ A magyar név etimológiáján kívül nincs semmilyen biztos kritérium arra, hogy a magyar név népesség beszélte a finnugor nyelvet – mondja az egyik oldal, Vámbéry ellenben török etimológiát ad rá.²⁷ Mindketten ugyanazt a népcsoportot vizsgálják, de egészen más nézőpontból. Kuhn az ilyen helyzetekre az alaklélektanból ismeretes kacsá-nyúl képet említi analógiaként. Nem mondhatjuk, hogy csak az egyik igaz, és a másik téved, s azt sem, hogy van átmenet a kétféle látásmód között: vagy kacsát látunk, vagy nyulat.²⁸ Ez az eltérés azonban legfeljebb arra utal, hogy Vámbéry másik paradigmához tartozik, de nem köti őt a megelőző nyelvrokonító tudósokhoz.

Vámbérynak a régi paradigmához kötődését 1869-es munkája mutatja.²⁹ Nyelvészeti érvelésében a rokonság abban az értelemben is szerepel, ahogy Békés Vera szerint a történeti-összehasonlító iskola uralomra jutása előtt éltek vele: hasonlóság. A magyar nyelvet Vámbéry először finnugornak tartja, amelyre a török nyelvek hatottak: „És mégis ki a magyar és finn-ugor nyelvek közti viszonyt némi figyelemre méltatja, meg fog győződni, hogy a török-tatár nyelvekkel rokonság csak *második foku*, és hogy a magyar *első fokon* csak a finn-ugor nyelvekkel, még pedig a vogul nyelvvel áll közelebbi rokonságban.”³⁰ Ezért a magyart „közvetítő” nyelvnek tartja, amely mind a két nyelvcsoporthal rokon. A magyart a finn-ugor nyelvekkel az alanyi és tárgyias ragozás megléte, a számnevek, testrésznevek egyezései és bizonyos szókezdő hangok (*p, l, n, r, v*), míg a török nyelvekkel a szókincs rokonítja.³¹ Az idézett mondat azonnal világossá válik, ha a rokonságot itt 'affinitas'-ként értelmezzük. Csak így nyernek értelmet Vámbérynak más mondatai is: „Nem kevésbé meglepőleg hasonlítanak egymáshoz a vérrokonság különböző fokainak [török és magyar] elnevezései, mire nézve azonban meg kell jegyeznünk, hogy az e téren való hasonlóság, névszerint a mi a nemi különbséget illeti, a magyar s a vogul között sokkal nagyobb.”³² Ezután hármas egybevetések következnek, azaz a magyar szavakat a vogulhoz és a törökhöz is hasonlíttja, ami az új összehasonlító módszer szerint helytelen. Más helyen pedig úgy foglal állást, hogy „A magyar nyelv eredetében ugor, de a nemzet későbbi érintkezése és történeti átalakulásánál fogva egyformán ugor és török jellemű.”³³

---

²⁶ VÁMBÉRY: *A magyarok eredete*, 419.

²⁷ VÁMBÉRY, *A magyarok eredete*, 205.

²⁸ KUHN, *i. m.* 154.

²⁹ VÁMBÉRY Á.: „Magyar és török-tatár szóegyezések”, *Nyelvtudományi Közlemények* 8 (1869), 109–189.

³⁰ VÁMBÉRY, „Magyar és török-tatár...”, 114.

³¹ VÁMBÉRY, „Magyar és török-tatár...”, 116–118.

³² VÁMBÉRY, „Magyar és török-tatár...”, 119.

³³ VÁMBÉRY, „Magyar és török-tatár...”, 120.

Budenz válaszában³⁴ elsősorban módszertani kifogásokat említ;³⁵ számon kéri a szabályos hangmegfeleléseket, s mindazokat a módszereket, amelyeket a rendszeres nyelvhasználatban éppen abban az időben dolgoztak ki. Kitér a rokonság mibenlétére, s rámutat arra, hogy a rokon nyelvek azok, amelyek egy közös alapnyelvből erednek, s ebből származnak az ilyen nyelvek anyagi egyezései.³⁶ A kuhni meghatározás szerint azonos paradigmához tartozó tudósok azonos szabályok szerint dolgoznak, márpedig itt a vita a szabályokról, alapvető definíciókról folyik.

Több mint egy évtizeddel később jelent meg Vámbéry könyve, *A magyarság eredete*, amelyet alcímében a szerző „ethnológiai tanulmány”-ként határoz meg.³⁷ Ebben különválasztja a nép és a nyelv eredetét, s azokat külön-külön vizsgálva jut arra a következtetésre, hogy az etnikum török, nyelve azonban keverék nyelv.³⁸ Az etnikum eredetének kérdése látszik egyszerűbbnek. A fentebb említett alapállásból indulva úgy véli, hogy amikor egy ugor és egy török nyelvű népcsoport összeolvadt, akkor a török viselte a magyar nevet.³⁹

A forrásokat elemezve azt tapasztalja, hogy a honfoglaló magyarokat azokban ugyanúgy ábrázolják, mint bármilyen más török nyelvű népet. Szó szerint értelmezi az arab források tudósítását, hogy a magyar török fajú nép,⁴⁰ a bizánciakat, amelyek a magyarokat türköknek nevezik;⁴¹ szerinte a személynevek török eredetűek, s viselőik is azok;⁴² a hadviselés, az életmód a saját korabeli török nyelvű népekre jellemző;⁴³ a mondákat „keleti szellem” hatja át;⁴⁴ sőt olyan általános tulajdonságokat is felsorol, mint a vitézség, a harciasság.⁴⁵

---

³⁴ BUDENZ J.: „Jelentés Vámbéry Á. magyar–török szóegyezéseiről”, *Nyelvtudományi Közlemények* 10 (1871), 67–135.

³⁵ Mégpedig azt, hogy a többváltozatú töveknél mindegyikre tekintettel kell lenni, hogy az alapjelentés a mérvadó, s hogy Vámbéry a szavakon és a jelentésen is ferdít, ha szükség van rá.

³⁶ BUDENZ, „Jelentés...”, 68–72.

³⁷ VÁMBÉRY, *A magyarok eredete*.

³⁸ VÁMBÉRY, *A magyarok eredete*, 230. Hunfalvynak írott válaszában újra, részletesen kifejti, hogy a néptörténet nem azonos a nyelv történetével (VÁMBÉRY Á.: *A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet I. Válaszom Hunfalvy Pál bírálati megjegyzéseire*, „Értekezések a Nyelv- és Széptudományok köréből 11.” Budapest 1884, 7).

³⁹ Több helyen is: pl. VÁMBÉRY, *A magyarok eredete*, 205.

⁴⁰ VÁMBÉRY, *A magyarok eredete*, 137.

⁴¹ VÁMBÉRY, *A magyarok eredete*, 144.

⁴² VÁMBÉRY, *A magyarok eredete*, 158.

⁴³ VÁMBÉRY, *A magyarok eredete*, 162.

⁴⁴ VÁMBÉRY, *A magyarok eredete*, 169.

⁴⁵ VÁMBÉRY, *A magyarok eredete*, 209.

Kritikusai⁴⁶ a felsorolt érveit úgy bírálják, hogy nem a tényanyagot, hanem a módszeret, a bizonyító anyagából levont következtetéseit vitatják. Hunfalvy⁴⁷ csak azt tagadja, hogy a türk név meghatározza a magyarok „nemzetiségét”, egyébként egyetért azzal, hogy az gyűjtőnév, s nem a magyarok saját neve.⁴⁸ Szerinte a tulajdonnevek sem az eredetről, hanem a későbbi idegen hatásokról tanúskodnak;⁴⁹ kijelenti továbbá, hogy az életmódot az adott terület éghajlata befolyásolja, s nem azé, ahol az a nép kialakult.⁵⁰ Szinnyei⁵¹ is óv a tulajdonnevek etimologizálásától, s hozzáteszi, hogy a nevek – különösen az előkelőké – gyakran „kölcsonvételek.”⁵²

Abban teljes tehát az egyetértés, hogy a forrásokban a honfoglaló magyarság úgy jelenik meg, mint egy korabeli török nyelvű nép, de míg Vámbéry ebből az etnikai eredetre következtet, bírálói elválasztják a hasonlóságot az eredettől, és a nyelvet a szokásoktól. A *rokonság* szó régi jelentésébe belefér az, amit Vámbéry mond, azaz ami rokon, ami hasonló. Ugyanakkor az új jelentésében is használja a rokonságot: az rokon, ami azonos eredetű, hiszen vizsgálatának tárgya „azon genetikai viszony is, mely a magyarság és a török-tatárság között fennáll.”⁵³ Bírálói ezzel szemben a *rokonság* szót kizárólag új jelentésében használták, és azt vallották, hogy a hasonlóság lehet későbbi érintkezés eredménye is. Hunfalvy képviseli a másik végletet, aki azt írja, hogy mind a nép, mind a nyelv finnugor eredetű. E nézetnek gyengéire már Vámbéry rámutatott.⁵⁴

Vámbéry nem kizárólag a régi jelentésében használja a rokonság terminust. A keveréknyelvet két nyelv összeolvadásából is eredezteti, mint ahogyan két különböző etnikum összeolvadásából származtatja Vámbéry a magyar népet is. Ahogyan Vámbéry elképzeli ezt a nyelvet, és amilyen érveket felsorol e tétel bizonyítására, az a nyelvrokonság mai értelmezésébe nem fér bele. Ha azonban a rokonságot 'affinitas'-nak, szellemi, hasonlóságon alapuló rokonságként értelmezzük, Vámbéry homályosnak tűnő mondatai értelmet nyernek. Nem értette meg Budenz sem Vámbéryt, amikor az ellen tiltakozott, hogy egy nyelv nem lehet különböző nyelvekkel is rokon; s nem értette meg ezeket a részeket Hunfalvy sem. Máskülönben nem tenne fel olyan kérdéseket, mint például

---

⁴⁶ A vitát jónak láttam leszűkíteni, s csak Budenz, Hunfalvy és Szinnyei munkáit figyelembe venni; a vita többi résztvevője az ő érvelésükhöz lényegesen újabbakkal nem járul hozzá.

⁴⁷ HUNFALVY P.: *Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet?* „Értekezések a Nyelv- és Széptudományok köréből 9.” Budapest 1883.

⁴⁸ HUNFALVY, *Ugor vagy török-tatár*, 8.

⁴⁹ HUNFALVY, *Ugor vagy török-tatár*, 35.

⁵⁰ HUNFALVY, *Ugor vagy török-tatár*, 9.

⁵¹ SZINNYEI J.: „A magyarok eredete, ethnológiai tanulmány, írta Vámbéry Ármin”, *Egyetemes Philológiai Közöny* 7 (1883), 61–80, 200–245.

⁵² SZINNYEI, „A magyarok eredete” 70.

⁵³ VÁMBÉRY, *A magyarok eredete*, 1.

⁵⁴ VÁMBÉRY Á.: *A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet I. Válaszom Hunfalvy Pál bírálati megjegyzéseire*, id. 7–8.

dául: ha Vámbéry szerint a magyar vegyüléknyelv, hogyan lehet ugyanakkor egyszerre török-tatár is.⁵⁵

Vámbérynak azok az érvei, amelyeket a nyelvrokonság bizonyítására hozott fel, túlnyomórészt hasonlóságon alapulnak; amikor bírálói szemére vetik, hogy nem a szabályos hangmegfelelések, a hangváltozások elveit alkalmazza, akkor utólag jónéhány olyan szabályos megfeleltetést idéz, amelyeknek egy része azóta beigazolódott. Pedig egyeztetéseiben saját korabeli magyar és török példákat feleltet meg egymásnak, s a szavak és a jelentések hasonlóságát veszi alapul.⁵⁶ Ez az összevetés az ő elmélete szerint lehetséges, az új nyelvhasznító módszereknek azonban nem felel meg. A finnugor iskola képviselőinek éppen ez az egyik legfőbb kifogásuk;⁵⁷ Vámbéry azonban helyesen mutat rá arra, hogy olyan elveket kérnek számon rajta, amelyeket korábban ők maguk sem vallottak, hiszen csak újabban dolgozták ki azokat.⁵⁸

Csak az affinitás révén érthetjük meg Vámbéryt, amikor arról beszél, hogy a hangállomány a finnugor nyelvekkel, a magánhangzó harmónia a török nyelvekkel rokonítja a magyart. A törökben nincs szókezdő mássalhangzó-torlódás, a mordvinban Budenz szerint van.⁵⁹ A szókincset könyve végén a török nyelvekkel rokonítja, ugyanakkor azt is megjegyzi, hogy a szókészlet és az alaktan a vogulhoz és az osztjákhhoz áll közel.⁶⁰ Összefoglalásképpen azt írja: „Olyan nyelvvel van dolgunk, a mely egyrésztől a finnugor, más részről pedig a török-tatár nyelvjárások felé hajlik, de szigorúan véve mind a két főcsoport kiegészítő részeül tekintendő szorosabb rokonsági fok szempontjából sem az egyik, sem a másik csoporthoz nem sorolható... azért tartjuk mi a magyar nyelvet mind a két csoporthoz tartozónak, következőleg vegyes nyelvnek.”⁶¹

Mindezek alapján úgy vélem, Vámbéry nép- és nyelvrokonítása inkább a régi paradigmához tartozik; ha a rokonságot 'affinitás' értelemben használjuk, és úgy olvassuk Vámbéry szövegeit, érthetővé lesz, hogyan tudja egyszerre kétfelé is rokonítani a magyar nyelvet. A rokonságot mindkét jelentésében használja, de ez azért nem tűnik fel nagyon, mert két hasonló nép összeolvadásából származtatja a magyarságot és a magyar nyelvet is. Ezt erősítheti az is, amit Kuhn a paradigmák közötti vitákról mond. Az eltérő paradigmához tartozó tudósok csak egymás megtérésétől várhatják a megoldást.

⁵⁵ HUNFALVY, *Ugor vagy török-tatár*, 15.

⁵⁶ VÁMBÉRY, *A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet I. Válaszom Hunfalvy Pál birálati megjegyzéseire*, id. 27.

⁵⁷ Egy hangnak különböző török hangok felelnek meg, alakváltozatokat hoz létre, a másodlagos jelentést fő jelentésnek teszi meg stb. (BUDENZ J.: 1883–1884. „Felelet. Nyelvészeti észrevételek Vámbéry Ármin *A magyarok eredete* cz. munkájára”, *Nyelvtudományi Közlemények* 17, 412–484. 18, 1–34; HUNFALVY, *Ugor vagy török-tatár*, 17–21; SZINNYEI, *A magyarok eredete*, 235.)

⁵⁸ VÁMBÉRY Á.: *A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet II. Válasz Budenz József birálati megjegyzéseire*, „Értekezések a Nyelv- és Széptudományok köréből 12.” Budapest 1885, 10.

⁵⁹ VÁMBÉRY, *A magyarok eredete*, 228–229.

⁶⁰ VÁMBÉRY, *A magyarok eredete*, 221.

⁶¹ VÁMBÉRY, *A magyarok eredete*, 230.

Ahhoz, hogy valaki egy új paradigmához csatlakozzon, mindenekelőtt hit kell, hinni kell abban, hogy az új paradigma alkalmasabb a problémák megoldására.⁶² Vámbéry tipikusan úgy viselkedik, ahogyan azt a régi, letűnőben lévő paradigmát képviselő tudóstól várjuk. Jól látszik ez válaszaiban; nem racionális érveléssel utasítja el az új paradigmát, egyszerűen nem hisz Budenz rekonstrukciós módszerében,⁶³ szerinte Budenz bűvészmódszerrel dolgozik,⁶⁴ téves tanokat és elveket vall.⁶⁵ Aki pedig nem hisz az új paradigmában, annak minden érvelés hiábavaló.

Thomas S. Kuhn szerint akkor lesz újra egységes egy tudományos közösség, ha minden tudós csatlakozik az új paradigmához. Néhányan életük végéig ragaszkodnak nézeteikhez, de egy idő után az ilyen tudósok meghalnak. Az új paradigma tagjai pedig újírják a kézikönyveket, s úgy állítják be a régi korok tudósait, mintha azok az új módszerekkel dolgoztak volna ugyanezekben a problémákon.⁶⁶

A fentebb tárgyalt vitában végleg eldőlt, hogy a magyar nyelv finnugor eredetű, nyitva maradt viszont az a kérdés, milyen eredetű a magyar nép. Vámbérynak az a nézete, hogy a magyar keveréknép, azóta több történésznél is felbukkant. Zichy István sok mindenben Vámbéry nyomdokain halad, de ő már nem utasítja el a magyar nyelv finnugor eredetét, hanem úgy véli, a magyar olyan török nép, amely rátelepedett egy finnugor népre, és nyelvcserevel jutott mai nyelvéhez.⁶⁷ Németh Gyula is hasonlóképpen képzel el a magyar nép kialakulását Baskíriában; szerinte ott egy finnugor és egy török nyelvű nép olvadt össze, csakhogy nála már a magyar a finnugor nyelvű csoport nyelve.⁶⁸ Vámbéry elképzelései részben tehát tovább éltek a későbbi őstörténeti elképzelésekben, annak ellenére, hogy nézeteit egészében elvetették.

---

⁶² KUHN, *i. m.* 210.

⁶³ VÁMBÉRY, *A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet II. Válasz Budenz József bírálati megjegyzéseire*, id. 34.

⁶⁴ VÁMBÉRY, *uo.* 55.

⁶⁵ VÁMBÉRY, *uo.* 63.

⁶⁶ KUHN, *i. m.* 189.

⁶⁷ ZICHY I.: *Magyar őstörténet*, Budapest 1939.

⁶⁸ NÉMETH Gy.: *A honfoglaló magyarság kialakulása, 2., bővített és átdolgozott kiadás, közzéteszi Berta Á.* Budapest 1991. 182.

VÁMBÉRY UND DIE UNGARISCH-TÜRKISCHEN VERWANDSCHAFT

Im zweiten Hälfte des 19. Jahrhundert gibt es eine Discussion über den Ursprung der ungarischen Sprache zwischen Vámbéry und Budenz und Hunfalvy. Vámbéry stellte, dass das Ungarische mit der türkischen Sprache verwandt ist. Die Discussion ging mit Vámbérys Niederlage. Danach wird in der Wissenschaftsgeschichten Vámbéry als einen Dilettant vorgestellt.

Békés Vera wies darauf hin, dass es am Ende der 19. Jahrhundert in die Sprachwissenschaft eine Paradigmwechsel war. Seit damals wissen wir, dass der Ursprung der Sprache und des Volkes verschieden sein kann. Die oben genannte Discussion und die Paradigmwechsel geschieht in derselben Zeit, aber unabhängig voneinander.

Das Term *Verwandschaft* hatte früher die Bedeutung: Ähnlichkeit (lat. Affinitas). Nach der Paradigmwechsel bedeutete aber das Wort *Verwandschaft*: die zwei Sache hat gleicher/derselben Ursprung.

In diesen Artikel ich versuche zu beweisen, dass Vámbéry das Wort *Verwandschaft* in beide Bedeutung nutzte. Deshalb konnten seine Gegner ihn nicht verstehen. Die ungarische Sprache und das ungarischen Volks kann der türkischen Sprache und dem türkischen Volk ähnlich, also verwandt sein.